CZU: 929.7:930.2(478)"18" https://doi.org/10.59295/lrr2024.18

„Privilegiaţii" – boiernaşii, mazilii, ruptaşii, ruptele şi negustorii – în sursele documentare de epocă[1]

Valentin TOMULEŢ
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA
0000-0003-4696-2064

The „privileged" – boiernaşi, mazils, ruptaş and traders – in documentary sources of the time. In this communication, the author discusses the problem of the privileged categories of the population of Bessarabia in the first half of the 19th century – boiernaşi, mazils, ruptaşi, ruptas and merchants – reflected in the documentary sources of the time, coming to the conclusion that the success of any scientific investigation is conditioned by several factors, one of which is the presence of unpublished documents of the time, put into the scientific circuit and the way of interpreting them. The analysis of the privileged social categories of the population of Bessarabia in the 19th century requires the use of the most diverse and varied historical sources, which the author has divided into documentary nd narrative sources. The documentary sources analyzed in this presentation have been conventionally divided into the following groups: 1. official government documents; 2. unpublished archival documents or special funds; and 3. various materials from the periodical press. The first group of sources includes numerous laws and edicts issued in the first half of the 19th century by various government institutions, published in different collections of documents from different periods, which contain a rather rich, varied and valuable material reflecting the tsarist policy in the field of administration, agrarian relations, land use etc., as well as various documents related to the Tsarist social and fiscal policy: decisions on the regulation of social relations, the adoption of various reliefs and privileges for various categories of the population, attempts to solve various social problems, including the peasant problem, certain provisions on the organization of the guild system and the granting of various reliefs and privileges to merchants etc. The importance of these documents lies in the fact that the records published in these collections allow us to get to the very essence of the problem, to understand and orient ourselves in the diversity of views and opinions within the imperial and regional circles on issues related to the social and fiscal policy of Tsarism in Bessarabia, to argue the different views and opinions of representatives of the regional administration, departments and central institutions. The archival documents, mainly unpublished ones, which represent the second group of sources, are distinguished by their size, specific nature and informative value and contain varied and valuable data on population censuses as a whole (1817) and tax censuses in particular (1824, 1835, 1850, 1858-1859) on various decisions taken by the regional and imperial administration concerning different social cate-

[1] Articol realizat în cadrul proiectului de cercetare „Elitele basarabene sub dominaţie ţaristă: statutul social-politic şi mentalităţi colective (1812-1917)" cu cifrul 24.80012.0807.18SE din cadrul concursului „Stimularea excelenţei în cercetare".

gories, including the privileged ones, various statistics for different years, compiled by regional institutions at the insistence of the imperial administration and containing valuable information on population dynamics by county/county and locality, social composition, in some cases ethnic composition, taxation, religious status, legal status, wealth, land ownership etc. These documents, as well as the statistics compiled by various institutions for different occasions and purposes, reveal important aspects of the situation in the province, such as demographic trends, population density and mobility, social and ethnic affiliation, taxation, the material status of the inhabitants, the distribution of obligations and privileges, the share, social and legal status of the various social, ethnic or confessional groups, onomastics, etc. All these documentary sources will enable us to solve the scientific problem of the privileged social categories, to understand more deeply and clearly the social changes that took place in Bessarabia during the Tsarist regime, and to research, on the basis of modern methods, emphasizing general human concepts, the problems related to the metamorphoses that took place in the Bessarabian village and town during this period of time, the privileged social categories – the boiernaşi, the mazils, the ruptaşi, the ruptas and the merchants – being the focus of the investigation.

Keywords: boiernaşi, mazilis, ruptasi, ruptas, merchants, documentary sources.

Formularea problemei

Este ştiut faptul că reuşita fiecărei investigaţii ştiinţifice, indiferent de tematica sau subiectele abordate, este condiţionată de multipli factori, unul dintre care este prezenţa obligatorie a suportului sursologic – diversitatea documentelor de epocă inedite puse în circuitul ştiinţific şi de modul de analiză şi interpretare a lor. Depistarea principalelor surse care se referă la tema noastră de cercetare, evidenţierea care dintre ele se păstrează şi unde, care dintre ele au rămas inedite şi care au fost publicate, cine le-a analizat şi le-a pus în circuitul ştiinţific sau, dacă au rămas inedite, care este valoarea lor ştiinţifică şi care a fost contribuţia pe care au adus-o în contextul epocii – iată doar câteva subiecte care se cer a fi rezolvate la începutul demersului nostru ştiinţific. Respectiv, analiza informaţiei depistate în sursa istorică reprezintă o parte integrantă a investigaţiei ştiinţifice, o misiune specială, strict obligatorie a istoricului. Reieşind din considerentul că fiecare izvor istoric are, în primul rând, un caracter informaţional, istoricul are menirea să-l supună analizei critice, să-l compare cu alte surse, să depisteze modalitatea şi condiţiile în care acesta a fost scris.

Urmează să ţinem cont şi de faptul că, iniţial, sursele istorice n-au fost create în postura de izvoare, de documente, dar devin izvoare când nimeresc în raza preocupărilor ştiinţifice ale cercetătorului. Respectiv, fiecare izvor istoric reprezintă de fapt, orice reminiscenţă din trecut care conţine informaţii ce descriu viaţa oamenilor, popoarelor, statelor, sau, altfel spus, istoria comunităţii umane. În acelaşi timp, izvorul istoric este un rezultat firesc al activităţii umane care reflectă, de fapt, viaţa în toate manifestările ei din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat al umanităţii. Izvorul istoric reprezintă prin sine şi o amprentă, o radiografie a unui sau mai multor fapte şi evenimente istorice din trecut, pe care istoricul are menirea să le analizeze şi să le descrie.

Cum constată cercetătorii români Cătălin Turliuc, Mihail-Ştefan Ceauşu şi Dumitru Vitcu, în partea introductivă a lucrării dedicate izvoarelor statistice pri-

vind mutaţiile demografice la est de Carpaţi în secolele XIX-XX, documentele sau informaţiile statistice, dincolo de orice îndoială, rezervă sau controversă, sunt „[...] surse de primă importanţă, adesea indispensabile oricărui analist preocupat de recuperarea istoriografică a trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat, de cunoaşterea şi aprofundarea variilor aspecte de natură economică, socială, juridică, demografică, etnică etc., privite într-un orizont mai larg, naţional, sau mai restrâns, local”[2]. Şi aceasta din considerentul că „[...] existenţa statului a fost mereu dependentă de cunoaşterea cât mai exactă cu putinţă a propriilor resurse materiale şi umane, încât mecanismele sale fiscale, aflate în arsenalul şi subordinea administraţiei centrale, trebuiau să funcţioneze eficient şi continuu pentru asigurarea veniturilor necesare acoperirii cheltuielilor de peste an”[3].

Clasificarea şi caracteristica izvoarelor istorice cu referire la *Privilegiaţi*

Urmează să constatăm şi faptul că fiecare clasificare a surselor istorice este una pur convenţională, deoarece în ştiinţa istorică nu au fost elaborate criterii unice pentru clasificarea generală a tuturor izvoarelor istorice. În pofida elaborării mai multor sisteme de clasificări, care aveau la bază anumite criterii de ordin economic, politic, social, psihologic, geografic, cronologic etc., care urmau să ajute istoricul în procesul de cercetare, clasificările pe care le elaborăm, în descrierea istoriei, cum constatam *supra*, poartă un caracter convenţional şi nu pot acoperi toată varietatea de surse istorice, deoarece izvoarele istorice se perfecţionează în permanenţă, dau naştere la noi genuri şi modalităţi de codificare şi fixare a informaţiei.

Din cele relatate constatăm că analiza categoriilor sociale privilegiate ale populaţiei din Basarabia în secolul al XIX-lea, care urmează a fi examinate în acest studiu, a impus necesitatea valorificării celor mai diverse şi variate surse istorice pe care le-am clasificat în *izvoare documentare* şi *izvoare narative*. Izvoarele documentare le-am împărţit convenţional în următoarele grupe: 1) documente oficiale guvernamentale; 2) documente de arhivă inedite sau fonduri speciale şi 3) diverse materiale din presa periodică.

Din *primul grup de izvoare* fac parte numeroase legi şi edicte emise pe parcursul secolului al XIX-lea de diferite instituţii guvernamentale imperiale, publicate în „Colecţia completă de legi ale Imperiului Rus” (colecţia întâi şi a doua)[4], care conţin un material destul de bogat, variat şi preţios ce reflectă atât politica ţarismului în domeniul administraţiei, relaţiilor agrare, valorificării teritoriului etc., cât şi diverse documente referitoare la politica socială a ţarismului: decizii privind reglementarea relaţiilor sociale, adoptarea diferitor înlesniri şi privilegii diferitor categorii de populaţie, încercarea de a rezolva mai multe probleme de ordin social, inclusiv problema ţărănească, anumite dispoziţii privind organizarea sistemului de ghildă şi acordarea diferitor înlesniri şi privilegii negustorilor etc.

---

[2] *Izvoare statistice privind mutaţiile demografice la est de Carpaţi în secolele XIX-XX*. Ediţie de Cătălin Turliuc, Mihail-Ştefan Ceauşu, Dumitru Vitcu. Iaşi: 2011, p. 11.

[3] *Ibidem*.

[4] *Полное собрание законов Российской империи* (ПСЗРИ). Собрание первое (1800-1825). СПб.: 1830; Собрание второе (1825-1868). СПб.: 1830-1869.

Importanţa acestei colecţii constă în faptul că documentele publicate în ea ne permit să pătrundem în esenţa problemei, să concepem şi să ne orientăm în diversitatea de viziuni şi opinii din cadrul cercurilor imperiale şi al celor regionale privind chestiunile legate de politica socială a ţarismului în Basarabia, să argumentăm diferite viziuni şi păreri ale reprezentanţilor administraţiei regionale, departamentelor şi instituţiilor centrale.

O sursă de bază în studierea statutului diferitor categorii sociale, inclusiv al celor privilegiate, din Basarabia în primele decenii după anexare este *Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818*[5], care prevedea acordarea unei autonomii limitate şi provizorii regiunii anexate. Regulamentul a stabilit statutul de regiune al Basarabiei în componenţa Imperiului Rus, a determinat ca centru regional administrativ oraşul Chişinău, a confirmat noua împărţire administrativ-teritorială a regiunii (Basarabia a fost divizată în 6 ţinuturi: Hotin, Iaşi, Orhei, Bender, Akkerman şi Ismail), a instituit organele regionale supreme – Consiliul Suprem, Guvernul Regional, Tribunalul Regional Penal şi Tribunalul Regional Civil şi instituţiile ţinutale etc.[6] şi a stabilit următoarele categorii sociale: *clerul, nobilimea, boiernaşii, mazilii, ruptaşii, negustorii şi mica burghezie (târgoveţii), ţăranii* sau *coloniştii agricoli*, *ţiganii* (care aparţineau statului şi moşierilor) şi *evreii*[7]. Rangurile privilegiate ale boierilor au fost lichidate, iar această stare socială a fost egalată în drepturi cu nobilimea din guberniile interne ruse şi integrată în ea.

O parte din documentele publicate de administraţia imperială în anii 1812-1830, care au fost traduse în limbă română (paleografia moldovenească) de administraţia regională, pentru a le aduce la cunoştinţă populaţiei şi administraţiei locale, au fost publicate de neobosiţii cercetători Paul şi Zamfira Mihail[8], în care se regăsesc informaţii diverse şi bogate cu privire la categoriile sociale, inclusiv cele privilegiate, din Basarabia.

Din această categorie de izvoare mai fac parte şi culegerile publicate pe parcursul secolului al XIX-lea de diferite instituţii guvernamentale şi obşteşti din Imperiul Rus[9], care conţin un material valoros de statistică istorică. Un interes deosebit pentru examinarea categoriilor sociale privilegiate din Basarabia prezintă datele cu privire la dinamica numerică a populaţiei din Basarabia şi la situaţia economică detaliată a oraşelor. Importanţa acestor date constă în faptul că, dispunând de date complete privind toate stările sociale orăşeneşti pe fiecare gubernie sau regiune în parte, avem posibilitatea de a efectua un studiu comparativ al evoluţiei dinamicii

---

5 *Устав образования Бессарабской области 1818 г.* Кишинев: 1818; *Aşezământul obrozovaniei oblastei Basarabiei*. Chişinău: 1818.

6 *Ibidem*, pp. 1-26.

7 *Ibidem*, p.16.

8 Paul Mihail, Zamfira Mihail. *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*. Bucureşti: 1993, *passim*.

9 *Статистические таблицы о состоянии городов Российской империи, Великого Княжества Финляндского и Царства Польского. 1840-1856 гг*. СПб.: 1842-1858; А. Артемьев, *Список населенных мест по сведениям 1859 г. III. Бессарабская область*. СПб.: 1861; *Статистический временник Российской империи. Издание Центрального Статистического Комитета.* Т. 1. СПб.: 1866; *Статистическое Обозрение Российской империи*. СПб.: 1874; *Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861-1862 годах*. СПб.: 1863; *Сборник статистических сведений о России, издаваемый статистическим отделением императорского русского географического общества*. Кн.1. СПб.: 1851; *Исторический обзор пятидесятилетней деятельности императорского общества сельского хозяйства Южной России с 1828 по 1878 год*. Одесса: 1878.

numerice a diferitor categorii sociale din Basarabia şi de a le compara cu cele din guberniile limitrofe ucrainene sau din întreaga Rusie.

O sursă importantă în studierea temei puse în discuţie în cadrul acestui studiu este lucrarea ilustrului cărturar Dimitrie Cantemir *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*[10], în care autorul descrie ţara din punct de vedere geografic, face o expunere „politică" în care prezintă detaliat instituţiile de stat, structura socială, ocupaţiile şi tradiţiile locuitorilor, limba şi scrierea moldovenilor, situaţia bisericii din principat. Pentru investigaţiile noastre sunt destul de importante informaţiile oferite de către D.Cantemir în privinţa structurii sociale a societăţii, în special caracteristica stărilor sociale privilegiate – a boiernaşilor, mazililor, ruptaşilor etc.

Dintre izvoarele publicate în Basarabia o atenţie deosebită merită cele trei volume de documente întocmite şi editate de Comisia ştiinţifică arhivistică din Basarabia, instituită în acest scop încă la sfârşitul secolului al XIX-lea, sub îngrijirea lui I.N. Halippa[11]. Din problematica diversă şi bogată a culegerii merită atenţie documentele referitoare la recensământul populaţiei din 1817[12]. Efectuat în legătură cu pregătirea adoptării Regulamentului organizării administrative a Basarabiei, din 29 aprilie 1818, recensământul, în pofida faptului că în multe privinţe nu este perfect, constituie un izvor important şi necesar pentru studierea structurii sociale a populaţiei din Basarabia. În afară de numărul populaţiei, recensământul mai conţine şi informaţii preţioase despre structura socială a populaţiei, dezvoltarea diferitor ramuri economice, gospodăria moşierească şi ţărănească etc., ce ne permite să înţelegem mai profund schimbările care s-au produs în structura socială în primii ani după anexare, situaţia materială a acestor categorii sociale.

Un interes deosebit pentru studiul nostru prezintă şi documentele publicate pentru anumite ţinuturi în parte. Din numărul acestor documente fac parte şi cele publicate de Constantin N. Tomescu, pentru ţinutul Hotin[13]. Valoarea documentelor publicate rezidă în faptul că Constantin Tomescu a folosit documente de arhivă depozitate atunci la Arhivele Statului din Chişinău, Departamentul I, la care cercetătorul de astăzi nu mai are acces, din cauza pierderii lor. Importanţa acestei catagrafii (termen de origine grecească) constă şi în faptul că cercetătorul are posibilitatea să compare aceste documente cu cele publicate în limba rusă, în 1907, de cercetătorul Ion Halippa, analizate *supra*.

O importanţă tot atât de mare pentru studiul nostru prezintă catagrafia numerică din Moldova, Valahia şi Basarabia din 1810[14], publicată în 1928 de Constantin N. Tomescu, care include numărul de târguri şi sate, biserici, clerici, case de locuit şi locuitori de ambele sexe, ceea ce ne dă posibilitatea să analizăm schimbările ce au intervenit în 1817, când teritoriul dat se afla deja în componenţa Imperiului

---

10 Dimitrie Cantemir. *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae. Descrierea Moldovei*. Ediție bilingvă, traducerea după originalul latin de Gh. Guțu. București: Editura Academiei R.S. România, 1973.

11 *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии*. Под редакцией И.Н. Халиппа. Т. 1-3. Кишинев: 1901-1907.

12 Unele date de arhivă cu referinţă la recensământul populaţiei din 1817 (Basarabia, ţinuturile Chişinău, Greceni, Iaşi etc.), a se vedea*: Agenția Națională a Arhivelor* (ANA). F. 3. Inv. 5, dd. 15, 25-28.

13 Constantin N. Tomescu. *I. Catagrafia Basarabiei din 1817. 1. Ţinutul Hotin, II. Catagrafia numerică a Moldovei, Valahiei şi Basarabiei din 1810*. Chişinău: 1928. Această lucrare mai poate fi consultată în: *Revista Societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău*. Chişinău: 1928, pp. 1-64.

14 *Ibidem*, pp. 51-64.

Rus. Tot în acest sens, destul de valoroasă din punct de vedere ştiinţific este şi statistica Moldovei de la 1809, publicată de T.G. Bulat în paginile revistei *Arhivele Basarabiei*[15], ce conţine informaţii diverse cu referire la istoria acestui teritoriu.

Pentru înţelegerea proceselor de ordin economic şi social care au avut loc în Basarabia sub dominaţia ţaristă, de un real folos sunt cele 20 de volume de Documente basarabene publicate de L.T. Boga[16], în care întâlnim informaţii preţioase şi la tema noastră de cercetare.

Prezintă interes şi lucrarea cronicarului şi memorialistului Manolachi Drăghici (1801-1887), dedicată istoriei Moldovei timp de 500 de ani, în care autorul redă sugestiv momentul dramatic al răşluirii vechiului teritoriu românesc[17]. Lucrarea ne permite să înţelegem acele procese de ordin economic şi social care au derulat în Moldova de peste Prut şi să le comparăm cu cele din Basarabia sub dominaţie ţaristă.

Pentru un studiu comparativ al proceselor demografice cu perioada când teritoriul dintre Prut şi Nistru se afla în componenţa Principatului Moldovei, o importanţă deosebită are *Condica Vistieriei pe anul 1803*, publicată în 1886 de editorul ieşean Todor Codrescu (1819-1894), apărută în volumele VII şi VIII din *Uricarul* şi cunoscută ca *Condica liuzilor*[18]. În 2010, istoricul Corneliu Istrati (1928-2020), autor de studii de istorie socială şi de ediţii de documente juridice şi de recensăminte fiscale privind sfârşitul secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea prezintă cititorului o nouă ediţie a *Condicii Vistieriei din anul 1803*[19], în care face o descriere succintă a documentului original, expune unele observaţii cu privire la modul în care a fost tipărit, arată în ce împrejurări şi în ce scop a fost alcătuit, făcând concomitent o analiză a conţinutului acestuia, reieşind din importanţa lui ca sursă de informaţie pentru cei care cercetează istoria social-economică şi demografică a Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Cunoaşterea acestei surse ne permite să înţelegem mai bine acele schimbări care s-au produs în satul basarabean după anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus.

Prezintă interes analiza formularelor de evidenţă a clerului şi enoriaşilor, introduse în 1810, din ordinul mitropolitului şi exarhului Moldovei, Ţării Româneşti şi Basarabiei Gavriil Bănulescu-Bodoni. Editarea, deşi fragmentară sau în formă sumativă, a acestor formulare, efectuată de Corneliu Istrati[20] ne permite să facem anumite comparaţii şi să descriem tabloul general al proceselor demografice care au avut loc în acei ani în acest areal geografic.

Despre statutul mazililor (în special al celor din ţinutul Lăpuşna şi Orhei), încadrarea lor în diferite funcţii de către administraţia locală şi regională aflăm din

---

15 T.G. Bulat. O statistică a Moldovei din 1809. În: *Arhivele Basarabiei*. Revistă de istorie şi geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru. Chişinău: 1929. Nr. 1, pp. 33-64.

16 *Documente basarabene*. Ed. L.T. Boga. Vol. I-XX. Chişinău: 1926-1936.

17 Manolache Drăghici. *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani. Până în zilele noastre*. Iaşi: 1857, p. 94.

18 Teodor Codrescu. Condica liuzilor pe anul 1803. În: *Uricarul*. Vol. VII. Iaşi: 1886, pp. 241-395; Vol. VIII. Iaşi: 1887, pp. 241-368.

19 *Condica Vistieriei Moldovei la 1803*. Editor Corneliu Istrati. Ed. Universităţii „Al.I. Cuza". Iaşi: 2011, 420 p.

20 Corneliu Istrati. Statistici administrative şi fiscale privind populaţia Moldovei între anii 1808 şi 1812. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol", T. XXIV*. Iaşi: 1987, pp. 375-390; Idem, Statistici ecleziastice efectuate în Moldova între anii 1808 şi 1812. În: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol"*. T. XXV. Iaşi: 1988, pp. 331-355.

documentele publicate de Aurel V. Sava[21]. Ele prezintă un mare interes pentru a înțelege statutul social și juridic al acestei stări sociale.

Informații detaliate despre numărul și statutul călărașilor din Moldova se conțin în culegerea de Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787-1800) (Cărți domnești și zapise), Colecția „Moldova în epoca feudalismului"[22]. Un interes deosebit prezintă informațiile despre statutul căpitanului de margine, competențele, funcțiile și obligațiunile acestuia[23].

În examinarea categoriilor sociale privilegiate din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea un izvor important îl constituie și cele trei volume publicate în anii '60 ai secolului al XIX-lea de Comitetul Statistic regional al Basarabiei, sub îngrijirea lui A.N. Egunov[24], instituit încă în 1835, la început ca Comitet Statistic al Basarabiei. Din materialele diverse publicate în această colecție merită atenție documentele referitoare la teritoriul și populația Basarabiei, în care un interes deosebit prezintă datele ce reflectă structura socială a populației, dinamica numerică a negustorilor de ghildă, a mic-burghezilor și a țărănimii comerciale în anii '50 – începutul anilor '60 ai secolului al XIX-lea etc. În acest sens, un interes deosebit prezintă raportul din octombrie 1864 al membrului Comitetului Statistic V. Osinski, care a verificat în teren datele prezentate de poliția județeană Orhei pentru anul 1862 și a pus la dispoziție informații interesante (și principalul – veridice) despre modalitatea de selectare a datelor statistice pentru diferite domenii, inclusiv veridicitatea anumitor categorii sociale (odnodvorților)[25].

Pentru comparațiile de rigoare ale categoriilor sociale privilegiate din Țara Moldovei, până la anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, de o importanță majoră sunt recensămintele fiscale ale populației. S-au păstrat doar cele din 1772-1773, 1774 și din 1803. Materialele acestor recensăminte se păstrează în Arhiva Centrală de Stat a Actelor Vechi din Rusia, fondul „Dosare moldovenești și muntenești" (F. 293). Fondul dat s-a format ca rezultat al activității administrației militare ruse în Moldova și în Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774. Recensămintele au fost efectuate la dispoziția comandantului armatei ruse, mareșalului P.A. Rumeanțev, care dorea să dispună de date veridice și detaliate privind resursele materiale și umane pe care se poate baza comandamentul rus în lupta cu Imperiul Otoman[26]. În 1774, doar după un an de la încheierea primului recensământ, s-a efectuat încă un recensământ al populației, dar în tabelele acestuia nu au fost incluși capii de familii[27].

---

21 *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei* publicate de Aurel V. Sava. București: 1937, *passim*; *Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului* publicate de Aurel V. Sava. București: 1944, *passim*;

22 *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1787-1800) (Cărți domnești și zapise)*. Colecția „Moldova în epoca feudalismului". Vol. XI. Chișinău: 2008, *passim*.

23 *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801-1803) (Cărți domnești și zapise).* Colecția „*Moldova în epoca feudalismului*". Vol. XII. Chișinău: 2012, *passim*.

24 *Записки Бессарабского областного статистического комитета (*ЗБОСК*)*. Под редакцией А.Н. Егунова. Т. I-III. Кишинев: 1864-1869.

25 В. Осинский. Оргеевский уезд в 1862 году. În: *ЗБОСК*. Том 1. Кишинев: 1864, сс. 202-206.

26 *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774*. Chișinău: 1975, pp. 9-10.

27 Despre importanța recensămintelor populației din 1772-1773 și din 1774 în studierea problemelor de ordin demografic în Moldova a se vedea mai detaliat: *Moldova în epoca feudalismului*. Vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774,* pp. 5-13.

Primele recensăminte ale populației de acest fel, efectuate în Țările Române în perioada anilor 1772-1774, au fost depistate și publicate de cunoscutul istoric și demograf P.G. Dimitriu (Dmitriev)[28]. Ulterior, recensăminte de acest tip au fost organizate și în timpul războaielor ruso-turce din anii 1787-1791 și 1806-1812. O catagrafie de acest gen a fost făcută în Țara Moldovei, în 1803, la ordinul Domniei.

Aceste documente sunt de o valoare inestimabilă, în special, atunci când supunem analizei categoriile sociale și fiscale ale populației – mazilii, ruptașii și ruptele, din considerentul că listele recensământului conțin informații detaliate privind numărul de gospodări, de persoane, apartenența lor etnică și, ceea ce este destul de important, numele și prenumele acestor categorii sociale și fiscale din fiecare localitate, acolo unde acestea erau înregistrate.

Anumite informații cu privire la categoriile sociale privilegiate din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea conțin și izvoarele publicate în anii '40-'50 ai secolului al XX-lea de istoriografia sovietică de la Chișinău, dar care poartă un caracter nuanțat și chiar tendențios, fiind menite să demonstreze rolul administrației ruse în Principatele Române[29] în perioada războiului ruso-turc din anii 1806-1812 și să analizeze activitatea lui A.P. Iușnevski în perioada de colonizare a sudului Basarabiei[30]. Aceste izvoare, ca și întreaga istoriografie oficială sovietică, purtau amprenta timpului, aveau scopul să demonstreze avantajele anexării Basarabiei la Imperiul Rus și ale activității administrației țariste în teritoriul nou-anexat. Nu face excepție nici culegerea de documente „Situația țăranilor și mișcarea țărănească în Basarabia în anii 1812-1861"[31], care și ea poartă un caracter tendențios (despre care fapt am scris în repetate rânduri[32]) și care are tangențe directe cu tema noastră de studiu, în care întâlnim informații diverse despre boiernași, mazili, ruptași, negustori, odnodvorți etc. și ne ajută să concepem mai profund politica socială a țarismului în regiune, deși și această lucrare n-a fost ferită de selectarea tendențioasă a documentelor.

Pentru a face o comparație a proceselor demografice din Basarabia cu cele din Moldova de peste Prut, de un real folos este lucrarea dedicată izvoarelor statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX, întocmită de cercetătorii români Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceauşu și Dumitru Vitcu, în care întâlnim și date prețioase cu privire la categoriile sociale și fiscale privilegiate din acest areal geografic – mazili, ruptași, ruptele de vistierie și călărași[33].

---

[28] *Moldova în epoca feudalismului.* Vol. VII. Partea I. *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774.* Chișinău: 1975, passim; П.Г. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии (По материалам переписей 1772-1773, 1774 и 1803 гг.)*. Кишинев: 1973.

[29] Considerăm că este mai corectă formula „Principate Române", și nu „Principate Dunărene" – termen utilizat în istoriografia sovietică; argumentele de rigoare a se vedea: L. Boicu. Principatele Române sau Principatele Dunărene (Dedesubturile unei substituții). În: *Cronica*, 1985. Nr. XVII, p. 3.

[30] *Кутузов в Дунайских княжествах.* Сборник документов. Сост.: Н. Березняков, В. Богданова. Кишинев: 1948; *Багратион в Дунайских княжествах.* Сборник документов. Кишинев: 1949; *Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А.П. Юшневского.* Сборник документов. Т. 2. Кишинев: 1957.

[31] *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы).* Сборник документов. Ч. I-II. Кишинев: 1962-1970.

[32] Valentin Tomuleţo *Protestelor și revendicărilor populației din Basarabia (1812-1828)*ю Ediția a II-a, revăzură și adăugită. Bucureşti-Brăila: 2019, pз. 134-135, 155.

[33] *Izvoare statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX*. Ediție de Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceauşu, Dumitru Vitcu. Iași: 2011, *passim*.

Ținând cont de faptul că politica internă (în cazul nostru – *politica socială*, iar cu referință la negustori – *politica comercială*) este în mare parte determinată de direcțiile și orientările politicii externe, o însemnătate deosebită pentru studiul nostru au culegerile de documente ce vizează nemijlocit Problema Orientală. În acest sens, merită atenție culegerile de documente întocmite de Mustafa A.Mehmet[34], Tudor Holban[35], Ion Eremia[36] și colecția de documente dedicate politicii externe a Rusiei în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea[37].

Din culegerile de documente de ultimă oră, în care întâlnim informații interesante referitoare la categoriile sociale privilegiate, amintim cele două lucrări publicate de colaboratorii Institutului de Istorie sub egida profesorului Demir Dragnev, privitoare la Istoria țărilor Române la începutul secolului al XIX-lea[38]. Ele conțin documente referitoare la diverse aspecte economice, sociale, politice, administrative, care au marcat Principatul Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Importanța acestor surse constă în faptul că în baza lor putem constata ce schimbări au intervenit în cadrul stărilor sociale privilegiate ale societății când teritoriul dintre Nistru și Prut a fost anexat la Imperiul Rus.

Pentru a pătrunde în esența schimbărilor care au avut loc în componența negustorilor ca stare socială și care a fost politica promovată de oficialitățile imperiale față de această categorie socială în prima jumătate a secolului al XIX-lea, merită a fi amintită culegerea de documente dedicate politicii comercial-vamale a țarismului în Basarabia în anii 1812-1830[39]. Culegerea include documente inedite din diferite fonduri ale Arhivei Istorice de Stat din Rusia (Sankt Petersburg), Arhivei Istorice Militare de Stat din Rusia (Moscova), Arhivei de Stat din regiunea Odesa (Ucraina) și ale Agenției Naționale a Arhivelor (Moldova), ce vizează diverse probleme de ordin economic și social și se referă, în fond, la constituirea în Basarabia a burgheziei comerciale, la politica pe care a promovat-o administrația imperială, la diferite instituții ale statului față de această stare socială. În plus, lucrarea mai conține și documente valoroase cu referință la boiernași, mazili, ruptași și odnodvorți, la politica statului față de aceste categorii sociale privilegiate ale societății. Merită atenție studiul introductiv în care autorul analizează detaliat, pe probleme, documentele incluse în acest volum, făcând concluziile de rigoare. O parte din aceste documente au fost analizate de autor în studiul monografic dedicat genezei și evoluției burgheziei comerciale în Basarabia, publicat în același an[40].

---

34 *Documente turcești privind istoria României*. Vol. III. 1791-1812. Întocmit de Mustafa A.Mehmet. București: 1986.

35 Tudor Holban *Documente românești din arhivele franceze (1801-1812)*. București: 1939.

36 *Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387-1858. Tratate.* Alcătuitor I. Ieremia. Chișinău: 1992; *Relațiile externe ale Țării Moldovei în documente și materiale (1360-1858)*. Editor: Ion Eremia. Chișinău: 2014.

37 *Внешняя политика России XIX и начала XX вв. Серия первая*. Т. I-VI. Москва: 1960-1967.

38 *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea (1801-1806).* Continuare la Colecția „Moldova în epoca feudalismului", Vol. XII (Coord. Demir Dragnev). Chișinău: 2012, 528 p.; *Documente privitoare la istoria Țării Moldove în perioada Războiului ruso-turc din 1806-1812.* Vol. I (noiembrie 1806 – iulie 1808). Ediția a II-a. Volum întocmit de Demir Dragnev, Larisa Svetlicnâi, Valentin Constantinov, Teodor Candu, Tudor Ciobanu. București: 2018, 884 p.

39 Valentin Tomuleț. *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia (1812-1830). Documente inedite din arhivele Rusiei, Ucrainei și Republicii Moldov*a. Chișinău: 2002.

40 Valentin Tomuleț. *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868).* Chișinău: 2002.

Un anumit interes prezintă şi volumul de documente şi materiale referitoare la administraţia locală a Basarabiei în perioada 1812-1838[41]. Alcătuitorii volumului (Alina Felea, Teodor Candu, Tudor Ciobanu, Eugen Cernenchi şi Adrian Dolghi), punând în circuitul ştiinţific mai multe documente depistate în fondurile ANA, ASRO şi în fondurile de carte ale Bibliotecii Ştiinţifice a AŞM şi ale Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova, încearcă să promoveze imaginea instituţiei administraţiei primare din Basarabia în perioada de timp cercetată, ce prezintă un interes sporit pentru studiul nostru. Pornind de la spectrul larg de documente aflate în fondurile de arhivă, alcătuitorii culegerii de documente au abordat critic, au selectat şi au pus în circuitul ştiinţific 80 de documente, în cea mai mare parte inedite, care înglobează legi, proiecte de legi, rapoarte ale funcţionarilor, dispoziţii, cereri etc., ce se referă la activitatea instituţiilor administrative locale din Basarabia în perioada de timp cercetată. În ele se regăsesc mai multe informaţii cu referire la categoriile sociale privilegiate din Basarabia – numărul, statutul social şi juridic, situaţia economică, comparativ cu alte categorii sociale etc.

Scriam şi cu alte ocazii că valoarea lucrărilor ştiinţifice scrise de noi, dar şi de alţi cercetători, depinde de multipli factori, unul dintre care este strict obligatoriu – prezenţa suportului sursologic, de regulă inedit, sau, cum atenţiona încă la 10 aprilie 1852 omul politic, istoricul şi scriitorul Mihail Cogâlniceanu (1817-1891) în prefaţa la „Letopiseţele Ţării Moldovei", „[...] spre a avea o istorie, şi îndeosebi, istoria ţării sale, nimic mai bun, mai folositor, mai neapărat este, decât de a se întoarce la izvoarele originale"[42].

Cu regret, bibliografia din Republica Moldova care se referă nemijlocit la istoria modernă a Basarabiei, care ar însuma documente deja publicate referitor la tema noastră de cercetare, în pofida eforturilor recuperatoare ale cercetătorilor din ultimele decenii, este extrem de săracă, documentele rămân încă necunoscute publicului/cititorului larg, fiind depozitate în arhivele interne din Republica Moldova (ANA) sau externe – Ucraina (ASRO, FIASRO, ASRC), Rusia (AISR, AIMSR), România (ASI) etc.

Întru realizarea acestui scop, de către autor au fost consultate mai multe fonduri şi un număr impunător de dosare din AISR, AIMSR, ASRO şi ANA, ce constituie rodul multor ani de documentare, care, credem, ne va permite să punem în discuţie şi să elucidăm problema ştiinţifică formulată în prezentul studiu.

Documentele de arhivă, în fond cele inedite, ce reprezintă ***a doua grupă de izvoare***, se disting prin dimensiunea, specificul şi valoarea lor informativă şi înglobează date variate şi preţioase cu privire la recensămintele populaţiei, în general (1817, 1897), şi la recensămintele fiscale, în particular (1824, 1835, 1850, 1858-1859)[43], la diverse decizii luate de administraţia regională şi cea imperială cu privire la diferite categorii sociale, la diverse statistici pentru diferiţi ani, întocmite de instituţiile regionale la insistenţa administraţiei imperiale pe parcursul secolului al XIX-lea şi cuprind informaţii valoroase privind dinamica populaţiei

[41] *Instituțiile administrative locale din Basarabia (1812-1838). Documente și materiale*. Chişinău: 2011, *passim*.
[42] Mihail Cogâlniceanu. *Opere alese*. Chişinău: 1966, p. 276.
[43] De fapt, în secolul al XIX-lea, în Imperiul Rus au fost efectuate 4 recensăminte fiscale: 1815-1825 (VII), 1833-1835 (VIII), 1850 (IX) şi 1857-1859 (X).

pe ținuturi/județe și localități, componența socială, în unele cazuri și cea etnică, impunerea fiscală, starea confesională, statutul juridic, nivelul de avere al populației, caracterul proprietății funciare etc. Aceste documente, precum și statisticile efectuate de diferite instituții, cu diferite ocazii și scopuri, dezvăluie aspecte importante ale situației din provincie, precum: evoluția demografică, densitatea și mobilitatea populației, apartenența socială și etnică, impunerea fiscală, starea materială a locuitorilor, distribuirea obligațiilor și privilegiilor, ponderea, statutul social și juridic al diferitor grupuri sociale, etnice sau confesionale, anul populării localității, proprietarul sau arendașul moșiei, onomastica etc. Toate aceste surse documentare ne vor permite soluționarea problemei științifice abordate în lucrare, ne vor da posibilitate să înțelegem mult mai profund și mai clar acele schimbări de ordin social care au intervenit în Basarabia sub regim de dominație țaristă și de a cerceta, în baza metodelor moderne, punând accent pe concepțiile general-umane, problemele ce țin de metamorfozele care au avut loc în satul și orașul basarabean în această perioadă de timp, ca obiectiv al investigației fiind categoriile sociale privilegiate.

Din start trebuie să constatăm că o mică parte din aceste izvoare au fost puse în circuitul științific, regăsindu-se în studiile monografie, lucrările de sinteză dedicate istoriei Basarabiei, în diferite studii și articole. Însă majoritatea izvoarelor nu au atras atenția cercetătorilor.

Pentru cercetarea noastră, cele mai timpurii izvoare, deși puține la număr, ce reflectă tematica studiului nostru – categorii sociale privilegiate din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea – sunt depozitate în fondul „Senatorilor" (F.1) din ANA, parțial publicat la începutul secolului al XX-lea[44] (care este cel mai timpuriu fond, alcătuit de administrația rusă în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812), la fel în fondurile „Armata Moldovenească" (F. 1191) și „Arhiva Militaro-Ştiințifică" (F. 437) din AIMSR.

Din documentele depozitate în fondul „Senatorilor" de un mare interes pentru cercetarea noastră sunt cele privind instituirea administrației provizorii în Basarabia din 23 iulie 1812, prin care erau confirmate toate orânduielile vechi din Moldova, statutul diferitor categorii sociale, scutirea locuitorilor Basarabiei de orice capitație pe o perioadă de 3 ani[45], dar și alte documente ce confirmă prezența acestor categorii sociale.

Din acest fond, un interes deosebit prezintă și statistica din 1808, dar și cea din 1812[46], perfectată în anii de ocupație a Principatelor Române de armatele ruse. Pentru prima oară, datele statistice generale pentru Principatul Moldovei din 1808, în formă de tabel, au fost publicate în 1929 de profesorul universitar T.G. Bulat, pe care acesta, din greșeală, le datează cu anul 1809, eroare observată de unii cercetători, cu denumirea „Extract de numere țănuturilor Moldovei și a Basarabiei, de târgurile ce sânt prin acele țănuturi, și de satele toate, și de numărul împreu-

[44] *A se vedea:* И. Халиппа. Описание Архива Сенаторов председательствовавших в диванах княжеств Молдавии и Валахии с 1808 по 1813 гг. În: *Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии* (ТБГУАК), т. I-III. Кишинев: 1901-1907; Radu Rosetti. *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812*. Vol. I-IV. București: 1909.

[45] *ANA*. F. 1. Inv. 1. D. 3995, f. 14.

[46] *A se vedea* datele acestei statistici în: *ANA*, F. 1. Inv. 1. D. 3639, ff. 3-115.

nat al lăcuitorilor birnici, a mazălilor, a ruptaşilor, a jădovilor, ce plătesc dajdie[47], şi a negustorilor hrisovuliţi[48], şi slujitori, afară de boieri, streini şi preoţi care nu se cuprind(e)"[49]. În realitate, statistica datează cu anul 1808, an care figurează, de fapt, în titlul extrasului prezentat senatorului V.I. Krasno-Milaşevici în limba rusă, ale cărui date corespund exact cu cele indicate în Regulamentul privind instituirea administraţiei provizorii a Basarabiei din 2 august 1812.

Statistica s-a păstrat într-o corespondenţă dintre senatorul V.I. Krasno-Milaşevici, Preşedinte al Divanurilor Principatelor Române, şi Divanul Principatului Moldovei cu privire la veniturile ţării. La 26 aprilie 1812 generalul I.V. Sobaneev îi solicită lui V.I. Krasno-Milaşevici date cu privire la starea economică şi financiară a Moldovei.

Extrasul statisticii este anexat la adresa din 14 mai 1812, prin care marele vistiernic al Moldovei, Iordache Ruset-Roznovanu, îi răspunde senatorului rus V.I. Krasno-Milaşevici, în legătură cu porunca acestuia de a-i pune la dispoziţie informaţiile necesare despre numărul de ţinuturi şi sate, veniturile statului, modalitatea de încasare a dărilor, contribuţia acordată de populaţie armatei ruse de ocupaţie şi sistemul de concesiuni existent în Moldova. Iordache Ruset-Roznovanu îi comunica înaltului demnitar rus că numărul de târguri, sate şi locuitori birnici, mazili şi ruptaşi, rupta de vistierie, evrei hrisovuliţi şi slujitori, aflaţi în fiecare ţinut, este indicat în extrasul trimis, „alcătuit după o catagrafie ce este făcută pentru toată Ţara Moldovei şi a Basarabiei, cu trei ani mai înainte", fiindcă catagrafia cea nouă, mai completă, la care se lucra, nu era încă definitivată, iar după finalizarea ei informaţiile despre numărul populaţiei vor fi mult mai complecte şi mai exacte şi vor reflecta acele schimbări care au intervenit între timp în componenţa demografică şi socială a ţinuturilor. Marele vistiernic îl mai asigura pe înaltul demnitar rus că, deşi o oarecare perturbare se produsese prin dislocări de sate, sporul populaţiei „este neapărat"[50].

Este semnificativ faptul că datele statisticii sunt sistematizate pe ocoale, târguri şi sate şi includ: plata răsurii şi banilor de raţie pentru o perioadă de 3 luni şi indică numărul populaţiei (capi de familii/gospodării) pentru fiecare sat, târg şi oraş, iar la sfârşitul fiecărui tabel sunt enumerate categoriile sociale – ceea ce este destul de important pentru cercetarea noastră.

---

47 ***Dajdie*** – dare fixă către stat, la care erau impuşi, până în anul 1825, doar mazilii, ruptaşii şi ţiganii: fiecare familie de mazil plătea câte 14 lei anual, ruptaşii şi ţiganii – 15 lei anual; până în 1839 – câte 9 rub. 35 cop. asignate. Burlacii plăteau jumătate din sumă (*Arhiva Istorică de Stat din Rusia* (AISR). F. 379. Inv. 2. D. 12, f. 21 verso).

48 ***Hrisovulit*** – categorie fiscală în care intrau locuitorii ce-şi plăteau dările potrivit prevederilor unui hrisov domnesc, nu cu satul sau oraşul unde rezidau: băjenarii hrisovuliţi, negustorii hrisovuliţi, jidovii hrisovuliţi etc. (*Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, p. 226). În sursele basarabene, *hrisovuliţi* erau consideraţi negustorii care au primit de la Divanul Domnesc un hrisov (patent) ce le acorda dreptul de a deţine în arendă pământ, de a se ocupa cu comerţul interior şi exterior, pentru transportarea mărfurilor plătind din costul acestora în punctele vamale câte 4 lei din 100, iar pentru comercializarea lor în prăvălii în oraşe şi târguri – câte 2 lei, alteori şi mai mult. În categoria negustorilor hrisovuliţi puteau intra reprezentanţi ai tuturor stărilor sociale, cu dreptul de a transmite hrisovul prin moştenire copiilor. În această categorie întâlnim şi unii meşteşugari, care plăteau dări din meşteşugul pe care îl deţineau. Negustorii hrisovuliţi erau de diferite etnii – moldoveni, armeni, bulgari, greci şi ruşi ortodocşi de rit vechi (Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia / AIMSR, F. 438, d. 536, f. 18 verso, 64 verso).

49 T.G. Bulat. O statistică a Moldovei din 1809. În: *Arhivele Basarabiei*. Revistă de istorie şi geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru. 1929. Nr. 1, pp. 66-67.

50 *Ibidem*, p. 64.

Statistica de la 1808, ce includea calcule sumative pentru fiecare ţinut, cu precizarea apartenenţei la o categorie sociofiscală şi impozitul achitat, a fost publicată în 2010 de geograful Dinu Poştarencu[51], iar în versiunea completă a statisticii – în 2019, de cercetătorii Tudor Ciobanu, Teodor Candu şi Eugen Cernenchi[52]. Spre deosebire de Dinu Poştarencu, care a inclus doar datele finale pentru fiecare ţinut, fără a le corobora cu cele indicate pentru fiecare localitate, editorii menţionaţi *supra* au calculat cu minuţiozitate şi au indicat neconcordanţa datelor pentru fiecare localitate luată în parte şi cele finale indicate pentru fiecare ţinut.

Tot în acest fond întâlnim informaţii preţioase privind activitatea comercială a negustorilor, privilegiile de care aceştia beneficiau, reflectate în paşapoartele şi certificatele comerciale eliberate de consulul rus din Principate, ce acordau dreptul de a exporta mărfurile din Moldova. Informaţiile dezvăluie geografia comerţului moldovenesc la începutul secolului al XIX-lea şi conţin date amănunţite despre persoana celui implicat în comerţ, cantitatea şi calitatea mărfurilor exportate, ţara şi calea pe care marfa era preconizat de a fi transportată, durata deplasării, modalitatea de achitare a taxei vamale etc.[53] Analiza comparativă a acestor izvoare ne permite să combatem concepţia expusă în istoriografia sovietică moldovenească, potrivit căreia în perioada războiului ruso-turc din 1806-1812 are loc procesul de reorientare a comerţului moldovenesc de la pieţele tradiţionale europene spre piaţa internă rusă şi să cunoaştem mai profund ce anume prezenta această categorie socială[54].

Un interes deosebit prezintă statistica de la 1820, care include 145 de documente (de fapt, 145 de localităţi din ţinutul Hotin, fără câteva ocoale[55]), prezentate de Isprăvnicia ţinutului Hotin Guvernului Regional al Basarabiei. Documentele oferă informaţii destul de preţioase pentru cunoaşterea detaliată a situaţiei localităţilor din ţinutul Hotin la acea dată: numărul de familii de contribuabili la data efectuării statisticii; informaţii detaliate despre numărul total de persoane de sex masculin şi de sex feminin în fiecare localitate, inclusiv de sex masculin conform categoriei de vârstă: până la 7 ani; 7-12 ani; 12-18 ani; 18-36 de ani; 36-46 de ani; peste 46 de ani; anul când satul a fost populat, conform informaţiilor deţinute de locuitorii localităţii la momentul efectuării statisticii; componenţa etnică şi socială; numărul populaţiei; informaţii despre biserica din localitate; numărul de case de lemn ce aparţin statului şi al celor din lut şi nuiele, de bordeie ce aparţin locuitorilor; numărul de mori; numărul de cârciumi; starea economică a locuitorilor;

---

51 Dinu Poştarencu. Date statistice referitoare la Principatul Moldovei din anii 1808-1812. În: *Archiva Moldaviae*. II (2010). Iaşi: 2010, pp. 193-223.

52 *Populaţia Ţării Moldovei la începutul secolului al XIX-lea. Izvoare fiscale şi statistice din anul 1808*. Vol. I, Editori (alcătuitori): Tudor Ciobanu, Teodor Candu şi Eugen Cernenchi. Chişinău: 2019, pp. 1-141.

53 *ANA*. F. 1. Inv. 1. dd. 618, 1318, 2268, 3263, 3264, 3265, 4259.

54 *A se vedea* mai amănunţit critica acestei concepţii în: В.Н. Томулец. Торговые связи Молдавии с украинскими губерниями в период русско-турецкой войны 1806-1812 годов. În: *370 років Хотинськоі війни. Тези доповіден Міжнародноі науковоі конференціі*. Чернівці, 27-28 вересня 1991 р. Чернівці: 1991, cc. 63-65.

55 În statistica din 1820 lipsesc informaţiile pentru 3 ocoale (Nistrul de Jos, cu 22 de localităţi, Ciuhur, cu 25 de localităţi, şi ocolul Raşcov, cu 21 de localităţi), 4 localităţi din ţinutul Soroca (*târgul* Otaci, satele Arioneşti, Trăisteni, Horodiciu) şi 3 cătune din ţinutul Iaşi (Chetroşica, Golăeşti şi Şofrâncani), *a se vedea*, spre exemplu, lista cu indicarea în câte părţi (ocoale) se împarte ţinutul Hotin, datată cu luna octombrie 1820. În: *ANA*. F. 2. Inv. 1. D. 716, p. III, ff. 317-337.

modalitatea de administrare a moşiei (de către proprietar sau de către arendaş) etc.

Statistica din 1820 este depozitată în fondul Guvernul Regional al Basarabiei al Agenţiei Naţionale a Arhivelor[56], iar recent a fost publicată de noi în studiul dedicat ţinutului Hotin[57].

Un izvor destul de important pentru studierea populaţiei şi onomasticii româneşti (în cazul de faţă, doar pentru ţinutul Hotin) este statistica de la 1821, depistată în fondurile ASRC[58]. Ea a fost alcătuită pe parcursul anului 1821, la dispoziţia Expediţiei financiare a Departamentului II al Guvernului Regional al Basarabiei. Statistica este transcrisă dintr-un document original în paleografia slavă sau moldovenească, în limba română, probabil, în anii '20-'30 ai secolului al XX-lea, şi conţine informaţii doar pentru 5 ocoale ale ţinutului Hotin: Prutul de Sus, Prutul de Jos, Movilău, Mijlociului şi Ciuhurului, ce includ numele persoanelor de sex masculin capi de familii, numărul de burlaci, văduve, văduvi, mazili, ruptaşi şi bejenari, informaţii despre moşierul sau arendaşul moşiei satului, numărul soldaţilor încartiruiţi în diferite sate, cu indicarea numelui şi gradului militar al comandantului lor. Deşi statistica a fost publicată recent de noi întru-o monografie dedicată ţinutului Hotin[59], ne dă totuşi posibilitatea de a depista familiile categoriilor privilegiate ale populaţiei din acest ţinut.

Un interes deosebit prezintă documentele depozitate în AIMSR (Moscova), fondul Arhiva Militaro-Ştiinţifică, ce conţin descrieri statistice ale Basarabiei, efectuate de ofiţerii Cartierului General încă pe timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 sau imediat după anexarea regiunii la Imperiul Rus[60], observaţiile şefului districtului vamal Dubăsari Iuşnevski referitoare la situaţia social-economică a Basarabia în primii zece ani după anexare, relaţiile comerciale cu guberniile interne ruse şi ţările străine, comerţul de tranzit, politica comercială a ţarismului şi, ceea ce este destul de important, descrierea diferitor categorii sociale şi etnice implicate în comerţ etc.[61] Dintre sursele istorice privind istoria Basarabiei anilor '20 ai secolului al XIX-lea, o importanţă deosebită au şi cele cu referire la ţinuturile Orhei[62] şi Hotin[63]. Putem presupune că ele au fost adunate, selectate şi generalizate pe parcursul anului 1825 de ofiţerii departamentului militar, probabil, în frunte cu ofiţerul Cartierului General A. Rozeilon-Soşalski, concomitent cu selectarea materialului statistic pentru *Descrierea militaro-statistică a Basarabiei,* alcătuită în 1826 şi rămasă în variantă de manuscris până în prezent, depozitată în aceeaşi arhivă.

---

56 *ANA*. F. 5. Inv. 2. D. 398, pp. I-III, ff. 1 verso - 522.

57 Valentin Tomuleț. *Ținutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea,* pp. 681-825.

58 *Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți* (ASRC). F. 1168. Inv. 1. D. 21, ff. 1-63.

59 Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea,* pp. 851-902.

60 *AIMSR*. F. AMŞ (Arhiva Militaro-Ştiinţifică), dd. 18590, 18594, 18595; F. AM (Armata Moldovenească), inv. 182 "a", cert. 7.

61 *AIMSR*. F. AMŞ, d. 19150, p. I, f. 3-5; p. III, ff. 98-206.

62 *Ведомость о местных способах Бессарабской области Оргеевского цынута, составленная в 1825 году*. În: *AIMSR*. F. AMŞ, d. 18593, partea a II-a, ff. 1-24.

63 *Ведомость о местных способах Бессарабской области Хотинского цынута, составленная в 1825 году*. În: *AIMSR*. F. AMŞ, d. 18593, partea a III-a, ff. 1-24.

Statistica pentru ţinutul Hotin din 1825 a fost publicată de noi[64] şi, ca sursă istorică, este cea mai credibilă, detaliată şi complectă şi are o valoare extrem de mare, prin faptul că conţine informaţii detaliate despre anumite categorii sociale şi etnice din Basarabia din această perioadă de timp. Statistica stabilea numărul familiilor la data efectuării ei şi conţinea informaţii despre numărul total de persoane de sex masculin şi de sex feminin pentru următoarele categorii sociale – ţărani, clerici, mazili, ţigani şi evrei şi descria starea economică a localităţii la momentul alcătuirii statisticii.

Tot din această grupă de izvoare mai fac parte şi manuscrisele ofiţerilor Cartierului General al armatei ruse I.P. Liprandi[65], A.Rozeilon-Soşalski[66], S.Kornilovici[67], M.Daragan[68] etc., cunoscuţi în amănunte cu situaţia din Basarabia, care au avut ocazia de a se documenta, folosind în acest scop informaţiile puse la dispoziţie de diferite instituţii regionale şi imperiale. Aceste manuscrise conţin materiale preţioase despre procesele demografice care au avut loc în Basarabia, numărul şi structura populaţiei, pătrunderea din afară în provincie a ţăranilor fugari, caracteristica diferitor categorii etnice şi sociale ale populaţiei, schimbările din viaţa economică şi socială, cuprinzând şi date interesante despre diferite categorii sociale, inclusiv cele privilegiate, politica socială a ţarismului etc.

Dintre lucrările ofiţerilor Cartierului General al armatei ruse un interes deosebit prezintă manuscrisul lui A.Rozeilon-Soşalski, considerat de unii cercetători ca izvor deosebit de preţios în studierea problemelor ce ţin de istoria Basarabiei în al doilea pătrar al secolului al XIX-lea[69]. Autorul, fiind destul de bine documentat, prezintă informaţii preţioase şi diverse cu privire la populaţia Basarabiei, structura socială, caracteristica tuturor componentelor etnice ale populaţiei în anii 1821-1826[70]. El îşi expune punctul de vedere cu privire la procesele migraţioniste care aveau loc în Basarabia în această perioadă de timp, caracterizează principalele categorii etnice şi sociale ale populaţiei, analizează rata natalităţii şi a mortalităţii populaţiei creştin-ortodoxe în anii 1814-1826 etc.

M.Daragan analizează o perioadă cronologic mai târzie – 1837-1845, de o durată de doar 9 ani, folosind în acest scop rapoartele anuale ale guvernatorului Basarabiei, destul de variate şi complexe după conţinut, puse la dispoziţie instituţiilor imperiale de administraţia regională, în care, alături de multiplele probleme de ordin economic, social şi politic, autorul analizează şi procesele legate de schimbările de ordin demografic: starea natalităţii, a mortalităţii şi numărul căsătoriilor, schimbările din structura socială a societăţii etc. În pofida caracterului tendenţios al rapoartelor, care aveau drept scop de a elogia activitatea administraţiei ruse, ele

---

64 Valentin Tomuleţ. *Ţinutul Hotin în surse statistice ruseşti din prima jumătate a secolului al XIX-lea,* pp. 681-825.

65 И.П. Липранди. Краткое извлечение из составляемого исторического описания Бессарабской области. Кишинев: 1827. În: *AIMSR*. F. AMŞ, d. 18595.

66 А. Розейлон-Сошальский. Военно-статистическое описание Бессарабской области. În: *AIMSR*. F. AMŞ. D. 18589, pp. I-II.

67 С. Корнилович. Статистическое описание Бессарабской области собственно так называемой, или Буджака с приложением карты (*AIMSR*. F. AMŞ. D. 18582).

68 М. Дараган. *Военно-статистическое обозрение Бессарабской области*. În: *AIMSR*. F. AMŞ. D. 18599.

69 Я.С. Гросул, И.Г. Будак. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*. Кишинев: 1967, с. 28.

70 *AIMSR*. F. AMŞ. D. 18589, p. I, ff. 1 verso-12 verso, 95-106.

conţin informaţii preţioase referitor la problemele ştiinţifice puse în discuţie în cadrul acestui studiu.

Din această grupă de surse istorice mai fac parte şi informaţiile privind modalitatea de încartiruire a armatelor ruse de ocupaţie cantonate în Basarabia, datate cu anul 1837, depozitate în fondul Informaţii statistice, economice, etnografice şi militaro-topografice despre Imperiul Rus (fondul 414) al AIMSR, în care se conţin informaţii detaliate referitoare la împărţirea administrativ-teritorială din 1835, numărul caselor de locuit (cu indicarea celor bune pentru încartiruirea soldaţilor) şi al populaţiei, indicat pe judeţe, fiind descrisă starea economică a Basarabiei, evidenţiate locurile posibile de organizare a taberelor de dislocare a armatei etc.[71] Aceste informaţii ne permit să facem o prezentare mai amplă a Basarabiei şi a populaţiei în această perioadă de timp.

Pentru a pătrunde în esenţa schimbărilor care au avut loc în Basarabia, legate de prezenţa până în 1828 a autonomiei limitate şi provizorii acordate regiunii nou-anexate şi păstrarea până în 1831 a cordonului vamal de la Nistru, o importanţă deosebită au diversele dispoziţii, hotărâri şi legi adoptate de instanţele centrale în domeniul social, economic şi demografic, corespondenţa dintre guvernatorul civil, rezidentul plenipotenţiar, guvernatorul militar şi guvernatorul general al Novorosiei şi Basarabiei cu oficialităţile din Sankt Petersburg, cererile adresate de diferite categorii sociale – boiernaşi, mazili, ruptaşi, negustori, călăraşi, odnodvorţi etc. instanţelor locale şi centrale, depozitate în fondurile ANA: „Cancelaria Guvernatorului militar al Basarabiei” (F. 2), „Consiliul Suprem al Basarabiei” (F. 3), „Comitetul provizoriu al Basarabiei” (F. 4), „Guvernul Regional al Basarabiei” (F. 5) şi „Rezidentul plenipotenţiar al regiunii Basarabia” (F. 17).

În selectarea materialului faptic privind numărul şi structura socială a populaţiei din Basarabia (interesându-ne mai mult categoriile sociale privilegiate), am reieşit din faptul că până la mijlocul anilor ’30 ai secolului al XIX-lea evidenţa populaţiei din Basarabia se efectua în baza ***recensămintelor locale*** unice/simultane şi ***statisticii anuale***. Ambele categorii de surse conţin date cu referinţă la: *Recensământul populaţiei din 1816-1817 (1817), Recensământul din 1820 (trei ţinuturi din Bugeac), Recensământul fiscal din 1824, Listele privind împărţirea ţinuturilor în ocoale şi numărul de familii în fiecare ocol, prezentate de ispravnici guvernatorului civil al Basarabiei, C.A. Catacazi (1820), Descrierea statistică a ţinutului Hotin (1820, 1827), Descrierea statistică a ţinutului Orhei (1825), Lista târgurilor şi satelor (deseori cu indicarea numărului de familii, inclusiv a membrilor de sex masculin şi de sex feminin) întocmită de administraţia judeţeană (1814, 1822, 1832, 1836, 1837 etc.), Lista localităţilor moşiereşti şi de stat şi numărul de gospodării aflate în ele, prezentată de ispravnici la cererea guvernatorului civil al Basarabiei A.I. Sorokunski (august 1830)* etc., depozitate în fondurile: „Arhiva Militaro-Ştiinţifică” al AIMSR, „Cancelaria Guvernatorului militar al Basarabiei” (F. 2), „Guvernul regional al Basarabiei” (F. 5), „Administraţia regională a Basarabiei” (F. 6) şi „Administraţia Financiară a regiunii Basarabia” (F. 134) ale ANA, când evidenţa contribuabililor era efectuată

[71] Сведения об удобствах квартирного размещения всех родов войск в Бессарабской области с квартирною картою 1837 года (*AIMSR*. F. 414. Inv. 1, D. 19, *passim*).

pornind de la numărul de familii existente în fiecare aşezare rurală sau urbană[72], iar statistica populaţiei Basarabiei se completa şi prin diferite investigaţii făcute de administraţia judeţeană, la cererea instituţiilor regionale sau imperiale[73].

Un interes deosebit pentru cercetarea categoriilor sociale privilegiate din Basarabia prezintă recensământul fiscal din anul 1824[74], care conţine date detaliate despre boiernaşi, mazili, ruptaşi, negustori etc. Cu regret, materialele acestui recensământ fiscal nu au inclus întreaga populaţie a regiunii, ele nu s-au păstrat integral şi conţin doar date generale despre locuitorii Basarabiei[75]. Listele contribuabililor înregistraţi pe familii din satele, târgurile şi oraşele Basarabiei, întocmite în anul 1824, sunt depozitate în fondul „Administraţia Financiară a Basarabiei" (F. 134), iar datele comisiilor ţinutale – în fondul „Adunarea Deputaţilor Nobilimii din regiunea Basarabia" (F. 88) ale ANA.

Prezintă interes şi datele statisticii din 1828, prezentate de instituţiile regionale administraţiei imperiale după suprimarea autonomiei limitate şi provizorii a Basarabiei, în baza Regulamentului din 29 februarie 1828. Statistica este însoţită de un comentariu detaliat al tabelelor, care se aseamănă mai mult cu un raport, pe care instituţiile regionale l-au prezentat la Petersburg începând cu anul 1842 (la început datele cu referire la populaţie includeau informaţii pentru întreaga Basarabie, iar începând cu 1847 – pentru fiecare centru judeţean şi judeţ aparte). Statistica include date privind suprafaţa ţinuturilor, numărul total al populaţiei compartimentat pe sexe, pe categorii sociale (nobili, cler, mazili, şleahtici, ţărani, colonişti străini, săraci), numărul caselor de locuit, în afară de cele din mediul urban incluse în această statistică, numărul localităţilor în fiecare judeţ, în funcţie de numărul caselor (gospodăriilor), suprafaţa pământului arabil, păşunilor, pădurilor etc.[76]. Destul de preţioase sunt comentariile detaliate la fiecare tabel, ce ne oferă posibilitatea de a înţelege procesele care au avut loc în Basarabia în această perioadă de timp.

Date mai precise şi detaliate cu referinţă la categoriile sociale din Basarabia, inclusiv cele privilegiate, conţin şi recensămintele fiscale din 1835, 1850 şi 1858, depozitate în fondul „Administraţia Financiară a regiunii Basarabia" (F. 134) al ANA şi cele sistematizate din fondul „Comitetul Statistic principal al Novorosiei" (F. 3) al ASRO, care ne permit să stabilim ponderea categoriilor sociale privilegiate în numărul total al populaţiei.

---

72 Despre modalitatea efectuării în Basarabia a recensământului din 1816-1817, a se vedea mai detaliat: И. Халиппа. Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года. În: *ТБГУК*. Кишинев: 1907. Том. 3, с. 7.

73 Conform Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818, Expediţia a II-a (economico-financiară) a Guvernului Regional al Basarabiei primea anual, la 1 ianuarie, din fiecare sat, târg şi oraş informaţii despre numărul de familii şi apartenenţa lor socială.

74 *ANA*. F. 134. Inv. 2. D. 780, pp. I-IV. Despre activitatea Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea acestui recensământ fiscal şi a numărului populaţiei la momentul perfectării recensământului *a se vedea*: Valentin Tomuleț. Instituirea şi activitatea Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea recensământului fiscal al populaţiei din 1824. În: *Studia Universitatis Moldaviae*. Seria „Ştiinţe Umanistice". Anul IX. Chişinău: 2015. Nr. 4, pp. 85-101.

75 *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы)*. Сборник документов. Составители: И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская. Ч. I. Кишинев: 1969, сс. 304-307.

76 *ANA*. F. 2. Inv. 1. D. 1199, ff. 1-70.

Pentru a pătrunde în esenţa acestor surse cu anul 1835, când în tot Imperiul a fost efectuat un nou recensământ fiscal al populaţiei, întocmit deja după alte principii, sursele statistice basarabene, ce includ listele contribuabililor din localităţile rurale şi urbane, conţin deja şi informaţii despre numărul de locuitori după sexe. Recensământul fiscal din 1835 calcula numărul populaţiei istorice nu după numărul de familii (gospodării), ci după numărul de membri de sex masculin şi feminin *(suflete)* la data efectuării lui. Registrele erau alcătuite din două părţi: *fila întâi (din stânga)* fixa persoanele de sex masculin, începând cu capul familiei, după care urmau feciorii în ordine descrescândă, părinţii sau alte rude, în cazul în care aceştia locuiau împreună cu această familie, vârsta fiecărui membru al familiei, anul de deces al persoanelor de sex masculin, anul şi locul de mutare cu traiul în altă localitate. *Fila a doua (din dreapta)* avea aceeaşi structură, dar fixa persoanele de sex feminin după aceleaşi principii ca fila întâi, fără a indica anul de deces al persoanelor de sex feminin. Recensământul indică şi legăturile de rudenie din cadrul familiei: soţ-soţie, fiu-fiică, tată-mamă, bunel-bunică, cumnat-cumnată etc. Recensămintele care au urmat (1850 şi 1858) indică şi vârsta membrilor de sex masculin ai familiei, comparativ cu recensămintele fiscale precedente, din 1835 sau din 1850.

Astfel, începând cu anul 1835, populaţia din Basarabia, ca şi cea din guberniile ruse interne, era numărată nu ţinându-se cont de numărul de familii, ca anterior, dar în funcţie de comunitatea din care ea făcea parte – obştea sătească sau comunitatea orăşenească, fără a se ţine cont de locul real de trai al locuitorilor. Din acest considerent, în timpul reviziilor nu erau incluse în numărul populaţiei rurale sau urbane acele persoane care, din anumite motive personale, de ocupaţie sau de serviciu, se aflau în altă localitate la data efectuării recensământului[77]. Respectiv, ele erau trecute pe listele contribuabililor în satele sau oraşele unde erau domiciliate. O asemenea modalitate de alcătuire a reviziilor a influenţat negativ determinarea numărului exact al populaţiei rurale şi urbane, constatare pe care au făcut-o majoritatea cercetătorilor care s-au preocupat de această problemă[78].

Listele contribuabililor din satele, târgurile şi oraşele Basarabiei, întocmite în anii 1824, 1835, 1850 şi 1858, sunt depozitate în fondul „Administraţia Financiară a Basarabiei" (F. 134), iar dosarele ce conţin date generale ale recensămintelor din 1850 şi 1858 – în fondul Administraţia Specială de Prestaţii Rurale a Basarabiei (F. 24) al ANA. Rezultatele recensământului din 1858 au fost publicate de Comitetul Central de Statistică al Imperiului Rus[79], de Comitetul de Statistică al Basarabiei[80] şi de cercetătorul A. Zaşciuk[81].

De menţionat şi faptul că recensămintele se efectuau în scopuri fiscale. Din acest considerent, unele persoane impozabile reuşeau să se eschiveze de la înscrierea în listele contribuabililor. În plus, din listele contribuabililor erau omise

---

77 O asemenea situaţie, spre exemplu, exista în privinţa mic-burghezilor. Deşi unii dintre ei locuiau în sate, aceştia erau consideraţi locuitori ai oraşelor, întrucât în timpul efectuării recensămintelor fiscale au nimerit în listele comunităţilor mic-burghezilor, care erau specifice doar mediului urban.

78 В.С. Зеленчук. *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*. Кишинев: 1979, с. 9, etc.

79 *Список населенных мест по сведениям 1859 года, ч. III. Бессарабская область*. СПб.: 1861, сс. 1-75.

80 *Записки Бессарабского областного статистического комитета*. Том I, Кишинев, 1864, с. 14-18.

81 А. Защук. *Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Военное обозрение Бессарабской области*. СПб.: 1863, сс. 224-267.

persoanele scutite de impozite şi cele care, la momentul recensământului, beneficiau de anumite înlesniri şi privilegii. Listele conţineau şi date incomplete privind numărul persoanelor de sex feminin, aceasta din cauza că nu aveau înscrise date referitor la persoanele decedate de sex feminin. Prin urmare, recensămintele fiscale indicau pentru unele localităţi un număr al populaţiei mai mic decât cel înregistrat în mediul rural sau urban la data efectuării recensământului[82].

Tot în fondul „Cancelaria Guvernatorului militar al Basarabiei" (F. 2) al ANA sunt concentrate şi evidenţele bisericeşti privind mişcarea naturală a populaţiei creştine (din anii '30-'40 ai secolului al XIX-lea – a întregii populaţii) din provincie[83], listele privind evidenţa bisericească din anii '50 ai secolului al XIX-lea despre numărul, amplasarea şi componenţa naţională a populaţiei[84], precum şi listele de evidenţă militară (în unele cazuri, cu indicarea stărilor sociale), puse la dispoziţie de administraţia locală Cartierului General al Armatei de Sud (1854)[85], documente ce ne ajută să stabilim numărul şi compoziţia stărilor sociale (în unele cazuri cu indicarea celor privilegiate) din Basarabia.

În studierea problemei de cercetare ne mai ajută şi evidenţa administrativ-poliţienească a populaţiei. După efectuarea recensământului fiscal din 1858, modalitatea de fixare şi încasare a impozitelor a fost înlocuită cu evidenţa administrativ-poliţienească a populaţiei. Populaţia din Basarabia era înregistrată, spre deosebire de recensămintele fiscale, nu după principiul apartenenţei locuitorilor la o anumită comunitate, ci după prezenţa la o dată stabilită. În Imperiul Rus au fost efectuate şase evidenţe administrativ-poliţieneşti generale: în anii 1859, 1863, 1867, 1870 etc., populaţia fiind trecută în registre sub controlul poliţiilor locale. În Basarabia, evidenţele curente erau făcute de comitetele de statistică judeţean şi gubernial, care acumulau informaţiile necesare privind numărul, componenţa socială, naţională şi confesională (dar nu de fiecare dată) şi mişcarea populaţiei. De regulă, administraţiile locale consemnau pe parcursul anului sporul natural şi indicii migrării populaţiei, adică adăugau la ultimele numărări ale locuitorilor nou-născuţii, persoanele venite în localitate şi excludeau persoanele decedate sau plecate din localitate, date concentrate în fondurile: „Cancelaria Guvernatorului militar al Basarabiei" (F. 2), „Administraţia regională din Basarabia" (F. 6) şi „Comitetul Gubernial de statistică din Basarabia" (F. 151).

Destul de bogate şi variate sunt documentele cu referinţă la activitatea comercială a negustorilor, politica comercial-vamală a ţarismului în Basarabia, din care putem constata diversitatea de viziuni şi opinii nu doar din cadrul cercurilor guvernamentale din Chişinău şi Sankt Petersburg, dar şi din cadrul diferitor instituţii şi departamente cu privire la această stare socială, care sunt depozitate în fondurile: „Cancelaria guvernatorului militar al Basarabiei" (F. 2), „Guvernul Regional al Basarabiei" (F. 5), „Administraţia gubernială a Basarabiei" (F. 6) şi „Rezidentul

[82] В.К. Яцунский. Изменения в размещении населения Европейской России в 1724-1916 гг. În: *История СССР*. Москва: 1957. №. 1, cc. 201-202.

[83] A se vedea, spre exemplu, statistica pentru anul 1841: *ANA*. F. 2. Inv. I. D. 2591, p. I, ff. 69, 71-74, 117-118 verso, 120, 129-148, 155-156 verso, 171-172 verso, 182, 186-186 verso.

[84] A se vedea, spre exemplu, statistica pentru mijlocul anilor '50 ai secolului al XIX-lea: *ANA*. F. 2. Inv. 1, D. 2326, ff. 1-101 verso.

[85] *ANA*. F. 2. Inv. 1. D. 6070, ff. 4-4 verso, 14-18 verso, 19-28, 30-50.

plenipotenţiar al regiunii Basarabia" (F. 17) ale ANA şi în fondurile: „Cancelaria generală a Ministerului de Finanţe" (F. 560), „Departamentul pentru încasarea diferitelor impozite şi taxe al Ministerului de Finanţe" (F. 571), „Departamentul comerţului exterior al Ministerului de Finanţe" (F. 19), Departamentul economic al Consiliului de Stat" (F. 1152) ale AISR.

Un interes deosebit prezintă şi documentele depozitate în fondurile „Cancelaria privind problemele administrării regiunii Basarabiei" (F. 1308) şi „Comitetul privind treburile basarabene" (F. 1372) ale AISR, care se referă nemijlocit la Basarabia. Alături de materialul bogat ce reflectă particularităţile sistemului administrativ al Basarabiei, în aceste fonduri sunt depozitate documente referitoare la dezvoltarea diferitor ramuri ale gospodăriei naţionale, organizarea comerţului şi activitatea comercială a negustorilor, sistemul de impozitare, respectiv a diferitor categorii sociale etc. Un rol aparte în studierea compoziţiei şi structurii diferitor categorii sociale revine rapoartelor anuale ale guvernatorilor, depozitate în fondul „Cancelaria guvernatorului militar al Basarabiei" (F. 2) al ANA şi în fondurile: „Consiliul de Miniştri" (F. 1281), „Comitetul de Miniştri" (F. 1263) şi „Departamentul privind probleme generale al Ministerului de Interne" (F. 1284) ale AISR.

O sursă importantă pentru studierea structurii sociale a Basarabiei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, evidenţa şi analiza stărilor sociale privilegiate din mediul urban prezintă rapoartele anuale ale Dumelor orăşeneşti, ale ratuşelor[86] şi ale şefilor administraţiei locale ce conţin un material informativ-statistic valoros referitor la administrarea regiunii. Începând cu 1837, Administraţia Regională a Basarabiei prezenta organelor centrale imperiale rapoarte anuale, care din 1842 erau însoţite de un bogat şi divers material statistic privind dinamica şi componenţa socială a populaţiei, caracteristica celor mai importante ramuri economice, vizând inclusiv comerţul interior şi exterior, numărul negustorilor de diferite ghilde încadraţi în comerţ şi valoarea capitalului comercial declarat, căile de comunicaţie etc. În pofida caracterului tendenţios al rapoartelor, care supraapreciază rezultatele activităţii guvernului în viaţa economică a regiunii, şi veridicităţii convenţionale a datelor statistice[87], ele ne dau totuşi posibilitatea de a urmări şi a analiza măsurile de bază întreprinse de ţarism în viaţa economică şi structura socială şi constituie un izvor de importanţă majoră în studierea temei propuse.

Documente ce reflectă modalitatea de impozitare a negustorilor ca stare socială în perioada între anii 1825 şi 1830 au fost depistate în fondul „Departamentul prestaţiilor vamale" (F. 21) al AISR, dar generalizate pe întreaga perioadă de timp, iar după aplicarea prin Regulamentul din 26 septembrie 1830 a structurii de ghildă, pentru toate categoriile sociale implicate în comerţ şi înscrise în această categorie socială.

---

[86] ***Ratuşă*** – instituţie în administrarea socială orăşenească. În Basarabia statutul de Ratuşă îl deţineau, potrivit Regulamentului privind administrarea Basarabiei din 28 februarie 1828, oraşele Chilia şi Reni (*ANA*. F. 2. Inv. 1. D. 1197, f. 7).

[87] A se vedea analiza istorică a rapoartelor anuale ale guvernatorilor în lucrările: В.К. Яцунский. Генезис капитализма в сельском хозяйстве России. În: *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы.* 1959 г. Москва: 1960, с. 42; И.Д. Ковальченко. *Русское крепостное крестьянство первой половины XIX века*. Москва: 1967, сс. 21-23; Б.Г. Литвак. *Очерки источниковедения массовой документации XIX – начала XX вв*. Москва: 1979, сс. 161-186; Ю.Я. Рыбаков. *Промышленная статистика России XIX в*. Москва: 1976, сс. 221-268.

Unele aspecte ale politicii sociale a țarismului în Basarabia și influența ei asupra categoriilor sociale privilegiate și-au găsit reflectare și în izvoarele depozitate în fondurile Arhivei de Stat din Regiunea Odesa, care, conform opiniei unor cercetători, servesc ca verigă intermediară între documentele inițiale depozitate în fondurile ANA și variantele finale ale documentelor oficiale depozitate în AISR și AIMSR[88].

Prezintă interes documentele depozitate în fondurile „Administrația guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei" (F. 1) și „Comitetul statistic principal al Novorosiei" (F. 3) ce conțin un material bogat și valoros referitor la administrarea Basarabiei, legislația socială rusă, încercările administrației regionale și imperiale de a rezolva diferite probleme de ordin social, cum ar fi: cazul boiernașilor, mazililor și ruptașilor, activitatea comercială a negustorilor de ghildă, precum și documente ce reflectă dinamica numerică și componența etnică a diferitor categorii sociale, pe care le putem compara cu procesele similare care s-au petrecut în cele trei gubernii ale Novorosiei – Herson, Taurida și Ekaterinoslav etc., multe dintre care n-au fost puse până în prezent în circuitul științific.

Un interes deosebit prezintă documentele (în fond, manuscrisele și materialele statistice folosite în timpul investigațiilor) depozitate în fondul A.A. Skalkovski (F. 147), considerat unul dintre cei mai remarcabili cercetători ai secolului al XIX-lea, care a lăsat moștenire 274 de lucrări ce privesc diverse chestiuni de istorie economică, socială și politică a Novorosiei și Basarabiei[89]. Fiind martor ocular al evenimentelor, activând în cancelaria guvernatorului general al Novorosiei și Basarabiei M.S. Voronțov, unde se luau cele mai importante decizii cu privire la aceste regiuni și fiind președinte timp de peste 50 de ani (din 1828) al Comitetului Statistic din Odesa (Novorosia), el cunoștea destul de bine situația din Basarabia și Novorosia și, principalul, era destul de bine documentat. O parte din lucrările sale, schițele și documentele acumulate se mai păstrează și astăzi în ASRO.

Izvoarele ce reflectă problematica categoriilor sociale privilegiate din Basarabia în anii 1812-1871 pot fi convențional împărțite în următoarele grupe: certificate care confirmă statutul de privilegiat (boiernaș, mazil și ruptaș), certificate comerciale (negustori de ghildă)[90], date statistice extrase din rapoartele anuale ale guvernatorilor, date privind capitalul comercial declarat, registrele comerciale și fiscale, datele comisiei de evaluare a bunurilor imobiliare ale negustorilor și altor categorii sociale, datele recensămintelor fiscale, datele statistice prezentate de administrația județeană și alte informații locale etc., depozitate în fondurile „Consiliul regional al Basarabiei" (F. 3), „Guvernul Regional al Basarabiei" (F. 5) și, în parte, în fondul „Cancelaria guvernatorului Basarabiei" (F. 2), „Duma orășenească din Chișinău" (F. 75), ale ANA.

---

88 Я.С. Гросул, И.Г. Будак. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, с. 29.

89 Э.Г. Оксман. Библиография работ А.А. Скальковского. În: *Записки Одесского археологического общества*. Одесса: 1961. Т. I, с. 175.

90 Despre analiza izvoristică a certificatelor comerciale *a se vedea* mai detaliat: В.Н. Томулец. Торговые свидетельства как источник изучения торговли Бессарабии с другими губерниями России (1812-1830). În: *Известия Академии Наук Молдавской ССР*. Серия общественных наук. Кишинев: 1988. № 3, сс. 71, 73; Idem. Торговые связи Бессарабии с внутренними губерниями России в 1812-1830 гг. (По данным торговых свидетельств). În: *Известия Академии наук Молдавской ССР*. Серия общественных наук. Кишинев: 1984, №2, сс. 67-70.

Un alt izvor important în studierea compoziţiei sociale a societăţii basarabene prezintă datele statistice care reflectă situaţia economico-socială şi politică a Basarabiei, concentrate în rapoartele anuale ale rezidenţilor plenipotenţiari sau ale guvernatorului militar adresate organelor centrale din Sankt Petersburg, depozitate în fondurile ANA (F. 2) şi AISR (F. 560, 1281). Informaţiile ce ne interesează în studiul de faţă sunt concentrate, în fond, în două compartimente ale rapoartelor: cel de statistică demografică şi socială. În aceste izvoare se conţin informaţii preţioase privind numărul (în unele cazuri şi dinamica), compoziţia socială, raportul stărilor sociale privilegiate faţă de alte stări sociale, îndeosebi faţă de stările sociale inferioare ale societăţii (ţărani şi orăşeni) etc.

Un izvor de importanţă ştiinţifică majoră, ce reflectă circuitul capitalului comercial din Basarabia, implicat în comerţul exterior prin vămile districtelor vamale Sculeni şi Ismail în anii 1831-1868, este concentrat în culegerea privind comerţul exterior al Rusiei, care cuprinde cronologic, practic, întreg secolul al XIX-lea[91]. Formată, în fond, în baza rapoartelor anuale ale guvernatorilor, această culegere conţine nu doar date preţioase generale privind importul şi exportul de mărfuri în Basarabia prin districtele vamale Sculeni şi Ismail, dar (ceea ce este important pentru cercetarea noastră) şi date concrete privind importul şi exportul de mărfuri ale negustorilor de ghildele întâi şi a doua, care dispuneau de dreptul la comerţul exterior, cu evidenţierea numelui şi a locului de reşedinţă al negustorului, a vămilor prin care mărfurile au fost importate sau exportate, fiind indicată şi valoarea acestora. Importanţa acestui izvor constă în faptul că, dispunând de întreg spectrul de date statistice privind importul şi exportul de mărfuri în Basarabia, poate fi determinată ponderea negustorilor basarabeni de ghildele întâi şi a doua în acest comerţ.

Tot în fondul „Cancelaria guvernatorului Basarabiei" sunt depozitate date preţioase privind activitatea comercială a negustorilor din Ismail şi Reni, unde era concentrată, de fapt, o bună parte a elitei comerciale din Basarabia. Rapoartele fiind alcătuite lunar, conţin informaţii valoroase cu privire la numărul de vase care au acostat şi care au plecat din aceste porturi, cu indicarea timpului, pavilionului, denumirii vasului şi a numelui căpitanului, a numărului de marinari şi de pasageri, a stării sănătăţii pasagerilor, a numărului de zile în care vasul s-a aflat în drum, a datelor referitoare la încărcătura vasului, dacă acesta era cu marfă, sau se indica dacă era cu balast, fiind concretizat negustorul care a arendat vasul, iar pentru vasele ce plecau (ceea ce este cel mai important) denumirea şi cantitatea mărfurilor exportate – cu indicarea locului concret de destinaţie şi a negustorului care le exporta[92]. În baza acestor date, se poate stabili cu exactitate nu doar activitatea comercială a negustorilor, valoarea mărfurilor exportate, dar şi nivelul de avere al burgheziei comerciale.

Pentru studierea dinamicii numerice şi a nivelului de avere al negustorilor din Chişinău, pentru determinarea gradului de implicare a acestora în diferite activităţi lucrative, un interes sporit prezintă datele despre capitalul comercial declarat, depozitate în fondul „Duma orăşenească din Chişinău" (F. 75) ce conţine cererile

[91] *Государственная внешняя торговля 1831-1868 гг. в разных ее видах*. СПб.: 1832-1869.

[92] A se vedea amănunţit, spre exemplu, pentru anul 1839: *ANA*. F. 2. Inv. 1. D. 3128.

negustorilor pentru înscrierea în ghildele comerciale. După aplicarea în Basarabia, începând cu 1 ianuarie 1831, a Regulamentului ghildelor din 26 septembrie 1830, toţi comercianţii – negustorii, mica burghezie comercială, ţărănimea comercială etc. – erau stratificaţi, asemănător celor din guberniile interne ruse, în ghilde şi obligaţi să declare capitalul comercial, pentru a fi înscrişi în ghildele comerciale. Cererile depuse de negustori în Duma orăşenească din Chişinău reflectă nu doar categoria ghildei conform capitalului comercial declarat, dar conţin şi un material foarte variat şi valoros despre componenţa familiei negustorului şi vârsta membrilor ei, apartenenţa etnică (nu însă totdeauna), impunerea fiscală în cazul în care negustorul nu beneficia de privilegii etc.

Aceste date ce ilustrează sfârşitul anilor ’40 – mijlocul anilor ’60 ai secolului al XIX-lea au fost sistematizate de organele regionale şi sunt depozitate în fondul „Direcţia financiară a Basarabiei” (F. 134). Conform izvorului, negustorii erau împărţiţi în „creştini”, greci, armeni şi evrei, însă sursa nu reflectă transparent componenţa etnică a „creştinilor”; astfel, deoarece grecii şi armenii sunt evidenţiaţi separat, iar ceilalţi negustori – ruşi, bulgari, ucraineni, moldoveni etc. sunt incluşi în categoria generală de „creştini”, este imposibil a specifica aceste etnii. Totuşi, acest izvor prezintă un interes deosebit în studierea categoriilor privilegiate de negustori, din considerentul că statistica îi compartimenta pe negustori în două categorii: cei care beneficiau de privilegii şi cei care nu beneficiau de asemenea privilegii.

Tot în fondul „Duma orăşenească din Chişinău” (F. 75) sunt concentrate datele comisiei de evaluare a bunurilor imobiliare ale negustorilor. Pentru a declara capitalul comercial ce-i dădea negustorului posibilitatea să se înscrie în ghildele comerciale sau pentru a beneficia de anumite înlesniri şi privilegii acordate în anumite perioade de timp (îndeosebi negustorilor din Chişinău şi Reni), pentru a efectua anumite operaţii de cumpărare, împrumut, zălog etc., la dispoziţia guvernului, au fost create comisii de evaluare pentru a determina bunurile imobiliare ale negustorilor, ale micii burghezii şi ale altor stări implicate în comerţ. Datele comisiei conţin informaţii importante despre numărul, componenţa etnică (în izvor erau indicaţi negustorii creştini şi evrei), categoria ghildei şi, ceea ce este cel mai important, nivelul averii imobiliare a burgheziei comerciale (cu descrierea amănunţită a caselor şi a construcţiilor auxiliare)[93].

Un izvor important ce facilitează studierea diverselor componente ale structurii sociale din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt datele recensămintelor fiscale, îndeosebi ale recensămintelor VIII, IX şi X, depozitate în fondul „Comitetul Statistic principal al Novorosiei” (F. 3) al ASRO. În pofida faptului că date sumare ale recensămintelor fiscale au fost publicate la timpul său de Ya.S. Grosul şi I.G. Budak[94], importanţa lor constă în faptul că ele ne dau posibilitatea de a urmări schimbările în dinamica categoriilor sociale privilegiate, de a face comparaţiile de rigoare şi de a le confrunta cu politica socială a ţarismului promovată în această perioadă de timp.

---

[93] Despre activitatea comisiei de evaluare a averii negustorilor din Chişinău în anul 1849 a se vedea: *ANA*. F. 75. Inv. 1. D. 1660, ff. 41-103.

[94] Я.С. Гросул, И.Г. Будак. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, с. 74.

Concluzii

Analiza categoriilor privilegiate ale populaţiei din Basarabia din prima jumătate a secolului al XIX-lea – boiernaşilor, mazililor, ruptaşilor, ruptelor şi negustorilor – impune la investigarea surselor documentare de epocă, în special a celor inedite de arhivă, de aceasta depinzând reuşita investigaţiei ştiinţifice. Varietatea surselor istorice analizate au fost clasificate în izvoare documentare şi izvoare narative. Izvoarele documentare, analizate în acest studiu, au fost împărţite convenţional în următoarele grupe: **1)** documente oficiale guvernamentale; **2)** documente de arhivă inedite sau fonduri speciale şi **3)** diverse materiale din presa periodică. Din *primul grup de izvoare* fac parte numeroase legi şi edicte emise pe parcursul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea de diferite instituţii guvernamentale, publicate în diferite culegeri de documente, care conţin un material destul de bogat, variat şi valoros, ce reflectă atât politica ţarismului în domeniul administraţiei, relaţiilor agrare, valorificării teritoriului etc., cât şi diverse documente referitoare la politica socială şi fiscală a ţarismului: decizii privind reglementarea relaţiilor sociale, adoptarea diferitor înlesniri şi privilegii diferitor categorii de populaţie, încercarea de a rezolva probleme de ordin social, inclusiv problema ţărănească, anumite dispoziţii privind organizarea sistemului de ghildă şi acordarea diferitor înlesniri şi privilegii negustorilor etc. Documentele publicate în aceste culegeri ne permit să pătrundem în esenţa problemei, să concepem şi să ne orientăm în diversitatea de viziuni şi opinii din cadrul cercurilor imperiale şi al celor regionale privind chestiunile legate de politica socială şi fiscală a ţarismului în Basarabia, să argumentăm diferite viziuni şi păreri ale reprezentanţilor administraţiei regionale, departamentelor şi instituţiilor centrale.

Documentele de arhivă, în fond cele inedite, reprezintă a *doua grupă de izvoare*, care se disting prin dimensiunea, specificul şi valoarea lor informativă şi înglobează date variate şi preţioase cu privire la recensămintele populaţiei, la diverse decizii luate de administraţia regională şi cea imperială cu privire la diferite categorii sociale, inclusiv a celor privilegiate, la diverse statistici pentru diferiţi ani, întocmite de instituţiile regionale la insistenţa administraţiei imperiale şi cuprind informaţii valoroase privind dinamica populaţiei pe ţinuturi/judeţe şi localităţi, componenţa socială, în unele cazuri şi cea etnică, impunerea fiscală, starea confesională, statutul juridic, nivelul de avere al populaţiei, caracterul proprietăţii funciare etc. Aceste documente, precum şi statisticile efectuate de diferite instituţii, cu diferite ocazii şi scopuri, dezvăluie aspecte importante ale situaţiei din provincie, precum: evoluţia demografică, densitatea şi mobilitatea populaţiei, apartenenţa socială şi etnică, impunerea fiscală, starea materială a locuitorilor, distribuirea obligaţiilor şi privilegiilor, ponderea, statutul social şi juridic al diferitor grupuri sociale, etnice sau confesionale, onomastica etc.

Toate aceste surse documentare permit soluţionarea problemei ştiinţifice dedicate categoriilor sociale privilegiate, ne permite să înţelegem mult mai profund şi mai clar acele schimbări de ordin social care au intervenit în Basarabia sub regim de dominaţie ţaristă, şi de a cerceta, în baza metodelor moderne, punând accent pe concepţiile general-umane, problemele ce ţin de metamorfozele care au avut loc în satul şi oraşul basarabean în această perioadă de timp, ca obiectiv al investigaţiei fiind categoriile sociale privilegiate – boiernaşii, mazilii, ruptaşii, ruptele şi negustorii.